

UJVÁRY GÁBOR

A BÉKEKÖTÉS ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS

*„Trianon elítélésében és a revízió kívánságában
mindnyájan egyek vagyunk”*

A magyar történettudomány már a dualizmus idején is a legfontosabb nemzeti bölcsészdiszciplínának számított. 1918 és 1920 között azonban addig is kiemelkedő szerepe tovább erősödött, hiszen Magyarország 1918 ősze előtti államkereteinek szétesése, korábbi területe román, csehszlovák és délszláv csapatok általi megszállása, majd a trianoni békeszerződés kényszerű aláírása következtében szinte nem élt olyan család „Csonka-Magyarországon”, amelyet valamilyen módon ne érintettek volna a nehezen földolgozható, traumatikus változások. Emiatt – szakmájától függetlenül – csaknem az egész értelmiséget, de a szélesebb nagyközönséget is erősen izgatta a kérdés: mi volt a nemzeti tragédia kiváltó oka, mennyiben találhatók annak gyökerei az előző két évszázad magyar történetében?

Minden idők egyik legnagyobb magyar historikusa, Szekfű Gyula 1919 karácsonyától csaknem fél éven át írta, majd több hónapon keresztül – a kiváló irodalomtörténész, Horváth János segítségével – stilizálta és módosította a két világháború közötti időszak egyik legnagyobb hatású, hét kiadásban megjelent nagyesszéjét, a történeti Magyarország felbomlására reagáló *Három nemzedéket*. Saját bevallása szerint már 1918 végén megkezdte a munkát, az alcímében „hanyagló kornak” nevezett, az 1840-es évekkel kezdődő és végül Trianonhoz vezető időszak történetének szubjektív, érzelmektől sem mentes bemutatását.

Utóbbi miatt nem tekinthetjük művét szigorúan szaktudományos munkának – maga sem gondolta annak –, ám önmarcangolással teli sorait sokan mégis félreértelmezték és félreértelmezik mindmáig. Annál is inkább, mert keletkezésekor ez volt az egyetlen olyan, széles nyilvánosságot nyert állásfoglalás, amely Trianon okai között nem elsősorban a haza elleni nemzetközi összeesküvésre, hanem a magyarság belső hibáira helyezte a súlyt. A legtöbben éppen ezt nem vették és veszik észre.

Bár nyilvánvaló, hogy Szekfű akkori megállapításainak többsége ma már nem állja meg a helyét, nem szabad felednünk, hogy ez a hang eltért az akkoriban megszokottól. A könyv utolsó soraira – „*vétkesek és betegek voltunk és vagyunk, a bajainkon kisebb kezdemény nem, csak lelki megtisztulás, belső átalakítás segíthet*” – az 1934-es – egy új, ötödik „könyvvel” (*Trianon óta*) bővített – harmadik kiadás előszavában is visszaemlékezett a szerző. Ebben kijelentette: „*A feldarabolás gonosztétével szemben a magyarság most kétségtelenül egységesebben reagál, semmint a török korszakban. [...] Trianon területi rendelkezéseivel szemben a forradalmak elbuktaival egységes közvélemény alakult ki, mely a nemzet minden társadalmi vagy pártpolitikai tagoltságától függetlenül él, s mint ilyen, ma is egyik legnagyobb biztosítéka a magyar nemzet jövő felemelkedésének.*”

*Szekfű Gyula a revízió
törekvésekről, 1934*

„[...] abban mindnyájan megegyezünk, hogy nemzeti céljaink között legelső helyen áll Trianon eltüntetése, s területi épségünknek valamilyen módon

helyreállítás. [...] Eltérés itt nem objektív nézetekben mutatkozik, hanem pusztán vérmérsékletek szerint. [...] A Trianon elleni publicisztikai mozgalomnak nagyjában egy tévedése van: önmagunkat, magyarokat akar meggyőzni, s módszerei és érvei egyaránt csak ennek a célnak felelnek meg, holott önmagunk meggyőzésére, hála Istennek, semmi szükségünk nincs, hiszen Trianon elítélésében és a revízió kívánságában mindnyájan egyek vagyunk. [...] ez a holnapvárás, mely fájdalomszobrok felállításában s hasonló külsőségekben merül ki, anélkül, hogy a nemzetet naponkénti munka és áldozat elé állítaná, csak akkor nem veszedelmes, ha a revízióval tényleg mint igen közeli eredménnyel számolhatunk. Ellenkező esetben a tétlen optimizmus nemzeti veszedelmet jelenthet.”

A Szekfűvel állandó levelezésben álló Angyal Dávid, a dualizmus kori történetírás két világháború között is ereje teljében alkotó egyénisége már 1917 elejétől egy új Mohács bekövetkezését jósolta leveleiben, s az 1526-os tragédia és a jövendő béke után várható helyzetet hasonlóságairól szolt 1920. február 8-án, a Kisfaludy Társaság közgyűlésén is. *„Nem bírtuk magunkat soha felfegyverezni azzal a kritikai szellemmel – jelentette ki –, melytől a népszerű jelszavakkal kereskedő izgatók visszaborzadnak, mint Mefisztó a kereszt jelvényétől.”* Ugyanekkor a társaság elnöke, a konzervatív irodalomtudomány legjelesebb képviselője, Beöthy Zsolt a szellemi integritás fontosságáról szónokolt.

Angyal Dávid Mohács című előadásából, 1920. február 8.

„Hányszor állottunk mi is az utóbbi évtizedekben népszerű jelszavak varázsa alatt! Nem is tudtuk, honnan keletkeztek s miképp terjedtek el, de egyszerre elhomályosították előttünk legbölcsebb vezéreink alkotásainak értékét és elfordították figyelmünket a nemzeti lét legjelentékenyebb kérdéseitől. Erkölcsi bátorságunk soha sem állott arányban a magyar vitézi erényekkel.”

Beöthy Zsolt a Kisfaludy Társaság közgyűlésén, 1920. február 8.

„Országunkat ám eldarabolhatják, de nemzetünket nem. Amíg egyebet nem tehetünk, védenünk és erősíteniünk kell a szellemi integritást; hirdetnünk, éltetnünk, munkálnunk minden ma-

gyarnak lelki összetartozását, egységes érzését és akaratát. Ez a szellemi integritás, melynek térképe a szívekbe van írva s a melyen sem fegyvernek, sem börtönnek hatalma nincs, ez a magyar szellemi integritás vissza fogja szerezni a területit is. [...] A legéberebb figyelemre, a legkitartóbb szellemi és anyagi munkára lesz szükségünk, hogy további minél gyorsabb és minél intenzívebb kulturális haladással felsőségünket s ebben jövő győzelmünk föltételét megőrizhessük. Ha területünk szűkebbre szorul, semmi akadálya nincs, hogy arra haladjunk, amerre szabad az út: fölfelé s egyelőre szellemünkkel maradjunk urai régi országunknak.”

Angyal Dávid a budapesti tudományegyetem bölcsészkarának leköszönő dékánjaként az előbbi eseménynél jóval szűkebb körben, a fakultás 1920. június 1-jei tanácsülésén ismét összegezte tapasztalatait. A Mohács utáni időszakról érzékelhető történelmi párhuzamokat újra hangsúlyozta, és a néhány napon belül aláírandó trianoni diktátumra is utalt. Figyelmeztetett rá, hogy *„a magyar közvélemény e szörnyű állapotot könnyen megdönthetőnek, csak ideiglenesnek, hamar elmúlónak tekinti”*, ami komoly veszélyeket rejt magában, mivel a történelmi példák Trianon esetében mégsem igazán találóak. Határozottan óvott az indokolatlan csodavárástól, amivel Szekfű 1920 végén megjelent kötetének mondanóját előlegezte.

Angyal Dávid a békediktátum történelmi analógiáiról, 1920. június 1.

„A török korszakban szét volt ugyan darabolva területünk, de a török nem volt ellensége a magyar nyelvnek, sőt terjesztette. A magyar királyi trónon a német császárok ültek, akik kötelességeik közé sorolták a magyar terület felszabadítását. Lassú nehézkességgel, sok akadállyal küzdve fogtak kötelességük teljesítéséhez, de törekvéseik iránya elég világos volt és egész Európa színe-java óhajtotta a magyar terület felszabadítását, sőt vérét is ontotta érte. Ma nincs európai hatalom, mely helyre akarná állítani Szt. István birodalmát és a vezető nemzetek köreiben gyöngye a rokonszenv irántunk. [...]”

A másik történelmi példa, a sikeres védekezés a Habsburgok abszolútizmusa ellen, szintén nem találó. A Habsburgok ellen többnyire külföldi szövete-

ségekkel együtt harcoltunk. A Habsburg császárok, mint magyar királyok, területünket, ha különböző neveken nevezték is el, el nem zárhatták előlünk s végül abszolútizmusuk szerencsénkre ügyetlen volt. [...] Most azonban valóban ördögi ellenségekkel van dolgunk, kik három felül körülzártak, fogyasztanak és számító következetességgel vesztünkre törnek. Az európai politika ezen nem botránkozik meg. [...]”

Szóval a történelmi példákban és az európai helyzetben nincsenek olyan momentumok, melyek feljogosítanának a mostani helyzet gyors vagy könnyű megváltozásának reményére. [...] A magunk katonai erejével vissza nem szerezhetjük azt, amit elvesztettünk. Szövetségesünk nincs, ellenségeink bármily hitványak, sok fegyverre és igen erős szövetségesekre támaszkodnak. Az új szomszéd államok felbomlását sem szabad közeli lehetőségnek tekintenünk.” A magyarok számára kedvező döntés „[...] sok időt, több nemzedékre terjedő korszakot kíván. És ezt a hosszú időt, a nagy megpróbáltatások korszakát azzal kell töltenünk, hogy megerősödjünk szellemi és erkölcsi kultúránkban.”

1920. május 8-án az MTA elnöke, a (művészet)történész, kultúrpolitikus Berzeviczy Albert szintén a nemzeti katasztrófáról szolt a tudós testület közgyűlésén. A jelennel – igaz, csak részben – hasonlónak vélte *„a tatárdúlás, a mohácsi vész, a reá következőt több mint másfél százados török hódítással és a szabadságharcunk leveretése után ránk nehezedett abszolút uralom korát”*. A különbségek kapcsán viszont kiemelte, hogy *„területéből az ország a tatárjárás következtében semmit sem vesztett; a nemzet alig egy-két évvel a vész után már képes volt hadat viselni nyugati és délnyugati ellenségei ellen”*. Az oszmán hódítás idején pedig *„egy dolog csodálatos módon érintetlen maradt, sőt most érte el csak igazi kifejlődését: a nemzet szellemi egysége a magyar nyelvben és irodalomban”*. Az abszolútizmus korában pedig a négy részre szakadt országnak – *„amennyiben nemcsak Horvátország és Erdély, hanem még a szerb vajdaság és temesi bánóság is külön tartományként szerveztetett, a Muraköz és Fiume elszakított”* – mégiscsak *„közös ura volt: az osztrák császár és közös legfőbb kormányja”*.

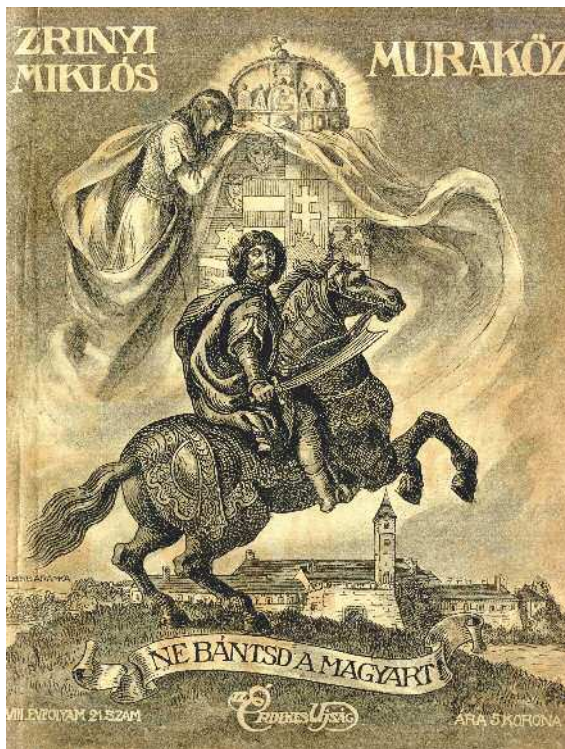
Következtetésként megállapította: *„Ha jelenlegi katasztrófánkat a nekünk*

szánt békeszerződés rendelkezései szerint mérlegeljük, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy az, elmúlt nagy nemzeti katasztrófáinknak majdnem összes jellegzetes vonásait egyesíti magában, s így a legnagyobb és legsúlyosabb válság, mely életerőnket eddig próbára tette.” Egyben – mintegy Beöthy Zsolt szavait ismételve – felhívta a figyelmet, hogy a magyar kultúra támogatásával lehet a legsikeresebben küzdeni az újbóli fölemelkedésért, ha úgy tetszik: így lehet meghaladni (a Berzeviczy beszédének elhangzásakor még alá sem írt) Trianont. Ez az igény és elképzelés Klebelsberg Kuno nagy ívű, ambiciózus és komoly eredményeket fölmutató kultúrpolitikájában 1922-től részben meg is valósult.

Berzeviczy Albert a veszteségekről, 1920. május 8.

„Most hazánk területének akkora része, amekkora soha a nemzeti élet közösségéből kiszakadva nem volt, idegen uralom alatt nyög, mely feladatául látszik tekinteni százazrekre menő magyarokat vagy nemzeti jellegükből kivetkőztetni, vagy vagyonuktól megfosztva kiüldözni; s nyugaton még további elszakítás van tervbe véve. Hogy a monarchia felbomlásával visszanyertük teljes állami függetlenségünket, ez szomorú vigasz azzal a ténnyel szemben, hogy ugyanakkor megfosztattunk anyagi függetlenségünk minden föltételeitől. [...] Másfél év óta igyekszik Magyarország a művelt világot a rajta elkövetett igazságtalanságról, a reáerőszakolt békeföltételek lehetetlenségéről, az ellene szórt vádak alaptalanságáról, a különösen néprajzi és politikai viszonyainkat elferdítő adatok és állítások tarthatatlanságáról meggyőzni s a maga igazának érvényt szerezni. [...] Fájdalom, tapasztalnunk kellett, hogy Európa mai areopagjában számunkra nincs igazság. [...]

„Akik ezer év óta fennálló határokat játékszerként tologatnak idestova, legkevésbé követelhetik, hogy az általuk vont határokat bárki állandóknak tekintse. Európa keletén a békét, a civilizáció uralmát a békeszerződésekben tervezett államalakulatokkal megóvni nem lehet. [...] Bizonyos, hogy csak szellemi fölénye emelheti föl a magyar nemzetet még egyszer elvesztett nagy-

sága magaslatára. E téren korszakos feladat vár a tudomány és irodalom művelőire. [...] A szellemi téren én a legnagyobb erőforrásunkat történelmünkben látom; meggyőződéseim szerint történelmünk még sohasem volt olyan nemzeti kincsünk, mint a minő lesz hazánk e nagy szerencsétlensége után, mikor belőle kell merítenünk önismeretet, önbizalmat, vigasztalást, nemzeti érzést, hitet és reményt.”

Berzeviczy arra is utalt, hogy az MTA a szörnyű igazságtalanság megakadályozása érdekében megtette, amit lehetett, hiszen részt vett a Területvédő Liga munkájában, „mindjárt a háború befejeztekor szózzal fordult területi integritásunk érdekében a társakadémiákhoz, s midőn arra a prágai akadémia a történeti tényeket sok részben elferdítő választ adott, nem maradtunk a viszontválasszal sem adósok”. 1918. decemberében az MTA „a művelt világ összes akadémiaihoz” intézett szövegét a testület tisztségviselői (elnöke és másodelnöke, főtitkára, osztályelnökei és osztálytitkárai, valamint jegyzője) írták alá. Már ebben a történelmi áttekintést nyújtó dokumentumban is megtalálhatóak azok az ország felszabadulását ellenző érvek, amelyeket aztán 1919–1920-ban, illetve a két világháború közötti időszakban rendszeresen ismételték, a magyarság államszervező képességét, Kárpát-medencei kul-

turális fölényét, az 1918 november előtti állam – amelyben a „soknyelvű Magyarország népei hosszú évszázadokon át boldog egyetértésben éltek” – „csodálatos földrajzi egységét”, a „kereszténység védőbástyája” szerepet, a nemzetiségi agitátorok 20. század eleji bomlasztó munkáját hangoztatva.

Szóba került az a szintén sokszor említett tény is, hogy a magyarságnak a 19. század utolsó harmadában és a 20. század elején bekövetkezett térnyerését nem elsősorban a nemzetiségek által sokszor sérelmezett magyarosítás, hanem sokkal inkább a városok asszimiláló ereje okozta. Bár ezek az állítások számos – máig elfogadható – részigazságot tartalmaztak, figyelmen kívül hagyták, hogy az ország feldarabolása elsősorban a vesztes háború és a nemzetiségek – nem pusztán a nemzetiiségi izgatók kártékony tevékenységében megnyilvánuló – elszakadási törekvéseinek következménye volt. És megfélekeztek a felbomlás „szákcács” fejlődéséből adódó belső előzményeiről, amelyekre pedig nem sokkal később Szekfű is rámutatott.

Az MTA szövege a művelt világ összes akadémiaihoz (részlet), 1918. december

„El akarják Magyarországtól szakítani a derék tótokat, akiknek itt külön nemzeti irodalmuk keletkezett [...]; el akarják szakítani a szerbeket, akik az odaadott drága földekért hálás fiai voltak az anyaországnak; és el akarják szakítani azokat a románokat, akiket az erdélyi magyar fejedelemség a reformáció szellemében először buzdított nemzeti nyelvük irodalmi művelésére és akik nálunk olyan teljes szabadságban részesülnek, aminőt romániai rokonaik még ma sem élveznek.

Ezért fordul a Magyar Tudományos Akadémia a magyar állam szellemi életének legfőbb képviselőjében a művelt emberiség minden külföldi tudományos akadémijához, hogy e szövegű tudomástul véve, tudós tagjaik belátása szerint emeljék fel szavukat az ellen a hallatlan merénylet ellen, melyet most az eszközökben nem válogató magyarországi nemzetiségi politikusok és agitátorok kívánnak szomszédos rokonnépeik segédkezésével az ezeréves magyar állam területi integritása ellen

elkövetni. [...] Szabad-e hát akkor a művelt emberiségnek újra bűnbe esni és feldarabolni azt a földrajzilag és politikailag is tökéletesen egységes Magyarországot, mely félezer éven át védőbástyája volt a nyugati keresztény egyháznak, kelet felé pedig előharcosa volt a reformációnak, a nyomában sarjadt nemzeti kultúráknak és minden nyugati szellemi mozgalomnak?”

Az MTA szózatára a Cseh Tudományos Akadémia kemény válasza – miként Angyal Dávid erre adott (Herczeg Ferenc és Heinrich Gusztáv által aláírt) felelete fogalmazta – „a huszita háborúk korára emlékeztető szenvedélyességgel támadja meg a magyarság régebb és újabb történetét s végül kifejezi azt a reményét, hogy a történetírás Magyarország szétdarabolását megérdemelt büntetésnek fogja tekinteni”. A cseh pamfletben olyan kijelentés is szerepelt, hogy a magyarok voltak a világháború fő előidézői.

Angyal joggal cáfolta a hasonló vádakát, s kiemelte, hogy Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia egyik birodalomfeleként „azzal az elhatározással fogott a háborúhoz, hogy még a győzelem esetén sem foglal el jelentékenyebb idegen területet, ellenben szomszédjai, köztük a csehek is, akikkel háborút nem is viselt, kezdettől fogva Magyarország szétdarabolására törektek”. Érvelésében új és valós szempont volt, hogy „[...] Magyarországon a nemzetiségi nyelvhatárok ma is ott vannak, a hol száz évvel ezelőtt voltak. Az állítólagos erőszakos magyarosításnak nem voltak tehát számba vehető eredményei.” Angyal egyébként – nem is túl finoman bizonyítva a viszontválasz politikai vonatkozásait – a Területvédő Liga Irodalmi Bizottságának 1920. január 21-i ülésén, a budapesti Vármegyeház dísztermét színültig megtöltő közönség előtt olvasta fel az általa végső formába öntött szöveget.

Az MTA első, 1918. decemberi szózatát követően már 1919-ben is egymást követték a Magyarország szomszédjainak túlzott igényei ellen tiltakozó, többnyire historikusok írta felhívások, mint Rugonfalvi Kiss István tollából a debreceni tudományegyletem háromnyelvű kiáltványa a „művelt világ egyetemeihez”, illetve a budapesti univerzitás orvoskarának hasonló irata, amelyet az orvosok mellett a bölcsészkar professzorai is aláírtak. A pozsonyi tudományegyletem nyilatkozta-

tát (*Pro Hungaria. Magyarország igazsága, szózat a békekonferenciához*) a ruténok történetével és a szláv–magyar kapcsolatokkal foglalkozó Hódinka Antal jegyezte (de szignójával látta el Kovács Ferenc, Lukinich Imre, Polner Ödön és Princz Gyula is). A nagyváradi jogakadémia magyar és angol nyelvű kiadványa (*Magyarország függetlensége és területi épsége*) a Horthy-korszak neves diplomáciatörténésze, Horváth Jenő – az angol publikum igényeihez igazodó – munkája volt. Az már más kérdés, hogy – persze nem a szerzők hibájából – a hasonló dokumentumokat a megcélzott nyugat-európai olvasóközönség szinte azonnal a papírkosárba dobta, hiszen propagandát gyanított bennük. Horváth aztán 1923-ban *A trianoni béke megalkotása 1915–1920* című hosszabb tanulmányában elsőként elemezte a diktátum létrejöttének történeti hátterét és körülményeit.

Horváth Jenő a trianoni szerződésről, 1923

„A trianoni békeszerződés volt az egyetlen, mely csaknem az egész világ részvétele mellett alkottatott meg.

E részvételesek okai között az első mindenestre Magyarország ismeretének abszolút hiánya volt. [...] Csonka-Magyarország határai tehát a cseh, szerb és román annexiók tervei szellemében, egyoldalú kényszer útján jöttek létre. Magyarország nagy része idegen államok zsákmányává lett. Mit az osztrák abszolutizmus négy évszázadon át és a török uralom másfélszázad alatt elérni nem tudtak: Magyarország fegyveres hódításnak esett áldozatul – egy nagy háború befejezése után megkötött béke szellemében – meg nem engedett nemzetközi eljárás eredményeként.”

1919-ben elsősorban a néprajzosként ismert Bátky Zsigmondnak és a hadtörténész Tóth Zoltánnak volt köszönhető az a kiváló térképeket tartalmazó, négy nyelvű szöveggel kísért gyűjtemény (*La Hongrie*), amely a nemzetiségek térbeni elhelyezkedését öt mappán mutatta be, a honfoglalástól a 15. századig. Mintegy ezt a kezdeményezést folytatta a jeles statisztikus, Kovács Alajos a *Budapesti Szemlében* (majd különnyomatban is) megjelent tanulmányában (*Magyarország népességének fejlődése a török uralom megszűnte óta*). Kovács az 1720. évi összeírást, illetve az 1787. évi népszámlálást hasonlította

össze az újabbakkal, s megállapította, hogy a 20. század elején Magyarországon élő nemzetiségek csaknem fele (46,7%-a) a 18. század óta bevándoroltakból származott. Márpedig ezen betelepültek nélkül – állította a megbízható számításairól ismert szerző – 1910-ben a lakosság legalább háromnegyede magyar anyanyelvű lett volna.

1919 legvégén Hóman Bálint tárgyi-lagos előadásban ismertette a magyarság megtelepedését és az ország nemzetiségi viszonyainak változásait. A fő tanulságot azonban ő is a 19. század végétől – és a későbbiekben szintén – sokszor ismételt toposzban vélte megtalálni: „[...] ezen a természettől egységnek alkotott területen történetileg belátható időben csak egy nép, egy nemzet – a magyar – tudta a politikai, gazdasági és kulturális egységet megteremteni és fenntartani. [...] az ország területének természet adta földrajzi és gazdasági egysége, az ország népének történetileg kialakult kulturális egysége megbonthatatlan, s a politikai egységet – a legrövidebb időn belül – ismét létre fogja hozni a természeti és történeti törvények hatalmas ereje.”

Ugyanebben az esztendőben született Iványi Béla korábbi levéltáros, debreceni jogtörténész-professzor *Pro Hungaria Superiore. Felsőmagyarországért* című kiadványa, amelyben a hazai (elsősorban felvidéki) levéltári kutatások fontosságát hangsúlyozva igyekezett bizonyítani, hogy Árva vármegye és Trencsén északi része kivételével „a Felvidék minden zugában a magyarok és utánuk a németek voltak a honfoglalás utáni első letelepülők”. (Karácsonyi János már 1916-ban közölte címében is beszédes művét: *A magyar nemzet történeti joga hazánk területéhez a Kárpátoktól le az Adriáig*, melyben kilenc fejezetben taglalta a „megdönthetetlen igazságot”, mely szerint a Kárpát-medence első foglalói a magyarok voltak.)

Hóman Bálint Magyarország etnikai viszonyainak változásáról, 1919. december

[A tatárjárás előtt:] „Az ország lakosságának túlnyomó része, mondhatjuk 90%-a magyar volt. [...] A XV. század közepén ismét a tatárjárás előtti kép áll előttünk. Magyarországnak a XII. század végén fennálló magyar nyelvhatárokon belül eső része [...] ismét sűrűn lakott színmagyar lakosságú terület. [...] az ország összlakosságának, mely minimális számítással is négy-öt

millióra tehető, 75-80%-a magyar volt. Az erőskezű Hunyadiak korában már újra létrejöttek az előfeltételek, melyek – ha a természetes fejlődés útja érvényesülhet – szükségképpen az etnikai egység kialakulásához vezettek volna. [...] Fájdalom, a fejlődésnek ismét útját állta egy nagy nemzeti katasztrófa, mely hatásaiban még károsabb, még végzetesebb volt, mint a tatárjárás. [...] A *pragmatica sanctio* korában – 1720-ban – megejtett népszámlálás eredménye szerint Magyarország összlakossága csak két és félmillió lélek volt, fele a 300 év előtti számnak. Az egykor színmagyar lakosságtól sűrűn lakott vidékek kihaltak. [...] Az össznépességnek már csak 45%-a, 1 160 000 lélek volt magyar, s az ország legnagyobb része alig lakott terület.

A XVIII. században azután a nagy méreteket öltő bevándorlás még kedvezőtlenebb arányszámokra vezetett. [...] Az egykori magyar nyelvhatár szűkebbre szorult s még e szűk határon belül is erős idegen nyelvszigetek keletkeztek. Az 1787-i népszámláláskor az ország nyolcmillió lakosának csak 39%-a, 3 120 000 lélek volt magyar, pedig e számban már bennfoglaltanak a magyarok közé telepedett és már az első két emberöltő alatt elmagyarosodott bevándorlók ivadéka.

A török idők pusztításait s az azt követő bevándorlások nyomán támadt bajokat teljesen máig sem heverte ki népünk. [...] Mindennek dacára a magyarság bámulatos fejlődésen ment keresztül az utolsó kétszáz évben. [...] Nem is szólva a teljesen elmagyarosodott városi lakosságról, a svábok, szepesi szászok, tótok, rácok, rutének intelligenciája csekély kivétellel teljesen beolvadt a magyar középosztályba s részesévé lett a magyar kultúrájának. A magyarság arányszáma – hála kedvező természetes szaporodásának és beolvasztó erejének – 1787-től 1910-ig 39%-ról 54%-ra emelkedett [...].”

Iványi Béla „Felsőmagyarországról”, 1919 tavasza

„[...] a tót nemzetiséget a magyarság soha el nem nyomta; magyar földön, a magyarság hegemoniája alatt a tót nyelvet mindenki és mindenütt szabadon használhatta úgy a köz-, mint a magánéletben. A tót kultúra, az irodalom, a tudomány szabadon és zavartalanul élhetett és fejlődhetett magyar földön [...]. Folyóirataik és újságjaik egész sora szidhatta szabadon azt a magyarságot, amely kultúrájuk meg-

maradása felett örködött, s amely attól őket megfosztani sohasem engedte. [...] a pánszláv agitátorok, a cseh erőszakoskodással párosult »felszabadítás« és a tót nemzetiség két nagyon is ellentétes fogalom, amely semmiképpen nem fedi egymást. [...]

Nem is a tótság csatlakozott a csehekhez, akikhez csatlakozni sohasem akart, hanem a csehek erőszakolták magukat a tótokra, ama hosszas aknamunka alapján, amely sok rubelbe, sok dollárba, sok energiába került, de amelynek tójtainkra semmi komolyabb hatása nem volt. [...] Nincs nálunk a Felvidéken a szláv létnek folytonos láncolata, [...] hanem igenis előtünk állanak tisztán, Ietagadhatatlanul a magyarságnak e földhöz való ősi szerzett jogai. [...] Íme tehát, senki kétségbe nem vonhatja, hogy a múlt a mienk, magyaroké. Magyarország felsőrésze mindig a magyarságé volt, nemcsak a nemzetiségek kegyelméből. Nincs ahhoz senkinek másnak jussa, csak a magyarnak.”

A nagyszerű historikus és tudomány-szervező, Domanovszky Sándor külföld számára készült – mindenekelőtt szintén a nemzetiségi kérdésre koncentráló – elemzése (*A magyar kérdés történeti szempontból tekintve*) már 1920-ban hagyta el a nyomdát, szintén a Területvédő Liga kiadásában. Így még az egyébként igen megfontolt tudós sem mentesült a politikai befolyástól.

Az idősebb generáció jeles képviselője, Marczali Henrik pedig *A béke könyvében* (1920) – másokhoz hasonlóan – hangsúlyozta, hogy „[...] *mióta Szent László és Kálmán ezt a területet egyesítették, azt háromszor csonkították meg oly alaposan, hogy a magyarnak végső veszéllyel kellett megküzdenie: 1241-ben a tatár, 1541-től 1699-ig a török, 1849-ben az osztrák. Mindháromszor ismét helyreállott az ország az ősi határok között.*” Emellett kiemelte, hogy egy modern nemzetet „*még a legvéresebb és legszerencsétlenebb*” háború sem tehet tönkre, csak abban az esetben, ha „*korhadat organizmusra*” talál. Ezért: „*Minden állam tehát ura sorsának és felelős érte. A magyar éppúgy, mint más.*”

A békekötések tanulságait összefoglalva végül megállapította, hogy csak azok a szerződések lehetnek hosszú életűek, „*melyek a szerződő felek igaz kölcsönös erejére vannak alapítva*”. Az a béke viszont, „*melyben az egyik fél diktál, a másik kész megsemmisítő fel-*

tételt köteles szó nélkül elfogadni [...], mely minden nemzetközi jognak és emberi érzésnek egyaránt ellentmond, az 1914-ben alakult Antantnak volt fenntartva. Eddig a háború volt pokoli, ők a békét is azzá tették.”

Marczali Henrik a nemzetiségek iskoláztatásáról, 1920

„[...] a magyar, sajnos, éppen a tőle lakta vidék kivételével, mindenütt nemcsak teljes autonómiát engedett a másnyelvű iskolák felállítására, hanem, legalább a kiegyezést követő években, éppen e területen alapított legtöbb állami iskolát. [...] Maguk a romániai történetírók kiemelik, hogy nyelvüket, irodalmukat, némileg még nemzeti tudatra ébredésüket is az erdélyi intelligencia bevándorlásának köszönik. A szerbektől pedig Temperley, kiváló angol történetíró megjegyzi, hogy a török elnyomás idejében nemzeti öntudatukat Montenegró tartotta ébren, a műveltség világosságát ellenben a Dunától északra, magyar uralom alatt álló testvéreik élesztették náluk. Amit átvettek, magyar kultúra volt. [...]

Röviden: a magyar átment a nyugati népek valamennyi fejlődési stádiumán. Későbbben náluk, sokat átveve tőlük, de nem viszonzszolgálat nélkül. Volt lovagkora, reneszánsza, reformációja, ellenreformációja, átment a felvilágosodás korán és kivette becsületesen részét a XIX. század eszméinek megvalósításából. Kultúrája tehát összehasonlíthat[at]lanul szilárdabb alapon nyugodott azokénál, kik úgyszólván a XIII. századból egyszerre jutottak be a huszadikba. Kimondhatjuk azt is, hogy az igazi magyar tradíciónak, a Széchenyi, Deák és Eötvös valódi szabadelvűségének megfelelt a nemzetiségeknek is lehető magas művelése. Megfelelt volna magának a magyarság érdekének is.”

Az 1919–1920-ban megjelent, az ország szétszakítását elfogadhatatlannak vélt történeti tanulmányok, brosrák és propagandaanyagok színvonalára, szakmai megalapozottsága rendkívül eltért egymástól. Abban azonban megegyeztek, hogy az érzelmeket, a nagyfokú igazságtalanság miatti felháborodást még az egyébként legvisszafogottabb szerzők sem tudták magukba fojtani. Az ezeréves államkeret megszűnésének, a legnagyobb nemzeti katasztrófának – egyben pedig sorskérdésnek – tartották a készülő,

majd elfogadott békét, amellyel szemben szinte mindegyikük fölemelte a szavát. Annál is inkább, mivel közülük többen az elszakított területekről származtak vagy ott éltek egy ideig, rokonságuk – vagy a „csonkahazába” menekült családtagjuk, ismerősük – szintén odavalósi volt. Ráadásul azon – addig sajátjuknak érzett – „történelmi helyek” jó része is elveszett számukra, amelyekről nemzeti történelemtől szóló munkáikban írtak.

Mivel Budapesten és néhány további településen kívül a magyar kultúrájú városok többsége idegen uralom alá került, megfosztották őket korábbi olvasóközönségük – a felvidéki, erdélyi és délvidéki, jórészt magyar anyanyelvű polgárság – javától. Mindehhez még az is hozzájárult, hogy éppen az állami és önkormányzati alkalmazottakat – a történészek többsége ezekbe a kategóriákba tartozott – érintette a legérzékenyebben a már 1918-ban kezdődő hatalomváltás, hiszen a határokon túlra kerültek csak akkor maradhattak helyükön, ha hűségüket letéve igazodtak az új helyzethez. Az anyaországban élők viszont osztoztak a középosztály – szabad értelmiségiekén kívüli – sorsában, hiszen a háború és az állam felbomlása következtében az ő életnívójuk csökkent a legnagyobb mértékben.

A historikusok elkeseredettsége tehát teljesen érthető volt – azonban ekkor keletkezett műveik higgadtságát, alaposágát és szakmaiságát az érzelmeik túltengése jelentősen gyengítette. Ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a békediktátum elutasításáról szóló értekezéseiket nem a kényes ítéletű szaktudománynak, hanem a lehető legszelebb – sokszor egyenesen a külföldi – nyilvánosságnak szánták. Hatásuk – furcsa módon és szándékaik dacára – ezért is maradt korlátozott. Bár Magyarországon szinte mindenki egyetértett soraikkal – Szekfűn, később a népi írók némelyikén kívül alig akadt valaki, aki a köldöknézés, önmagunk meggyőzésének veszélyeire figyelmeztetett volna –, külföldön viszont senki sem vette igazán komolyan azokat. Pedig ez lett volna a valódi cél...

Az olykor a nagyközönség igényeit (pontosabban igénytelenségét) kiszolgálni vágyó, 1919–1920-ban Magyarországon feldarabolására reflektáló írásoknak azonban mégiscsak komoly következményei lettek. Hiszen azok a 19. század végétől alkalmazott sémák, amelyek jellemezték őket, nemcsak a

A TRIANON KAPCSÁN LEGTÖBBSZÖR HANGOZTATOTT TÖRTÉNELMI TOPOSZOK

✿ A magyar nemzet történelmi jogon birtokosa „a Kárpátoktól le az Adriáig” terjedő területnek, amelyen egyedül a magyarság volt képes tartós államalakulatot létrehozni, mivel csak ő rendelkezett valódi politikai szervezőképességgel.

✿ A Kárpát-medence ideális földrajzi és gazdasági egység, amely csak dél és nyugat felé nyitott, ezért is tartoznak a magyarok (keleti és délkeleti szomszédaitól eltérően) a nyugat-európai keresztény kultúrkörhöz.

✿ A Magyar Királyság hosszú évszázadokon át töltötte be a „kereszténység védőbástyája” szerepet, védte a Nyugatot a Kelet felől érkező támadásoktól és a nyugati civilizáció utolsó bástyája volt keleti irányban.

✿ A Kárpát-medence területén a magyarok az „elsőfoglalók”, akik az itt talált idegeneket a tatárjárásig – a városi lakosság és egy-két néptörzék kivételével – sikeresen beolvasztották.

✿ A nemzetiségek csak a 13. század közepétől jelentek meg nagyobb számban a Magyar Királyságban, számuk az oszmán hódoltság, majd különösen a 18. századi betelepítések nyomán vált igazán jelentőssé.

✿ A magyarok a „Szent István-i alameszmét” követve mindig örömmel fogadták be az idegeneket, s türelmes nemzetiségi politikát folytattak a nacionalizmus 19. század eleji megjelenését követően is (1868-ban például elsőként fogadtak el a kisebbségek védelmét célzó nemzetiségi törvényt Európában).

✿ A nemzetiségek is megelégedetten éltek Magyarországon, csak az idegenből pénzelt nemzetiségi izgatók és agitátorok – elsősorban az első világháborús cseh emigráció vezetői, Eduard Beneš és Tomáš Garrigue Masaryk – aknamunkája lázította föl őket, s ez végül a történelmi Magyarország széthullásához vezetett.

✿ Az elszakított nemzetiségek is visszakívánkoznak a történelmi Magyarországra.

✿ A Kárpát-medencében könnyen kimutatható a magyarok kulturális fölénye (a németeket kivéve) a más anyanyelvűekkel szemben.

publicisztikát, a Trianonra emlékező eseményeket és tárgyi kultúrát alakították, de erős befolyást gyakoroltak a két világháború közötti magyar történetírásra is. A gyakran hangoztatott tételek döntő többsége ugyan igazolható, ám egyben félrevezető és veszélyes volt, mivel a magyarok saját kiválóságának, illetve mások – főleg a nemzetiségi vezetők – állandó ármánykodásának kiemelésével éppen a magyarság önmagával való szembenézését, hibáinak felismerését gátolták. Gyakran pedig végzetesen téves következtetésekkhez – például a nem magyar anyanyelvűek 1918 előtti Magyarországra visszavágyódásának teljesen hamis és indokolatlan hangoztatásához – vezettek. A történelmi érvek állandó ismétlése mégis fontos és megalapozott volt. Hiszen ezeket lehetett a legkevésbé kifogásolni – kivéve ha aktualizálásra használták az argumentumokat.

Másrészt viszont – megint csak paradox módon – a magyar történettudományra rendkívül pozitív hatást gyakorolt Trianon. A szinte minden magyar számára elviselhetetlen veszteséget jelentő változások okait ugyanis elsősorban a történészek kutatták. Arra pedig mindenki kíváncsi volt, milyen út vezetett Trianonhoz, mennyiben volt az külső, illetve belső tényezők eredménye, mikor torzult el a magyar fejlődés és így tovább. Az alapkérdések megválaszolását a historikusokra bízták, akik azt gondolták, hogy az új helyzetben újra kell írni és újra kell gondolni a nemzeti történelmet, elsősorban a szatmári békekötés utáni két évszázad történetét. Ezért jöttek létre – Klebelsberg Kuno, a Magyar Történelmi Társulat elnöke (1917–1932), 1922 és 1931 közötti vallás- és közoktatásügyi miniszter hathatós segítségével – a történettudomány szakszerűségére kényesen ügyelő új kutatóműhelyek és egyetemi „iskolák”, a kiváló forráskiadvány- és egyéb sorozatok, illetve periodikák, s emiatt vált az 1920-as évek első felében Magyarországon a történelem az egyik kulcstudománnyá. Kiváló szaktudósok aktív közreműködésével a két világháború közötti időszakot a magyar történetírás egyik aranykoraként tartjuk számon. Trianon nélkül valószínűleg nem így lett volna. De mit nem adtak, mit nem adnának érte még ma is, ha nem így történik... ♦

A szerző a VERITAS Történetkutató Intézet intézetvezetője (CSc habil.)

